

บทที่ 4

พุทธศาสนากับพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน

จากการวิเคราะห์โครงสร้างของชาติภคภูมิกถาดด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในบทที่ 3 จะเห็นได้ว่า นิทานทั้ง 3 ช่วงสามารถจำแนกเป็นลำดับขั้นตอนของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าได้ 3 ขั้นตอนด้วยกัน คือ ทูเรนิทานในพระชาติสุเมธดาบสขณะได้รับพุทธพยากรณ์ได้เป็นนิชคโพธิสัตว์ คือช่วงแยกตัวออกจากโลกหรือสภาพแวดล้อมก่อนหน้า กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นการแยกออกจากความเป็นอนิชคโพธิสัตว์ การแยกตัวดังกล่าวเกิดขึ้นเพื่อที่จะรวมตัวเข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่าน ด้วยเหตุนี้ช่วงเวลาการบำเพ็ญตบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นเวลาสี่สงขัยแสนกัปหลังได้รับพุทธพยากรณ์ในพระชาติสุเมธดาบสไปจนถึงพระชาติเวสสันดรจึงเป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน ฉะนั้น ทูเรนิทานจึงเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านโดยมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่ช่วงแยกตัว อวิทูเรนิทานอันเริ่มจากพระโพธิสัตว์จุดจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ออกบวช จนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงเป็นช่วงรวมตัวซึ่งถือว่าเป็นอันเสร็จสิ้นพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพดังกล่าว ด้วยเหตุนี้สันติเกนิทานที่นับจากหลังการตรัสรู้เป็นต้น ไปจนกระทั่งเล็ดจดับขันธปรินิพพานจึงถือว่าเป็นช่วงของการปฏิบัติภาระหน้าที่ในฐานะสมาชิกของ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” หลังผ่านพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพได้เป็นพระพุทธเจ้านามว่า โทคมะแล้ว

กระนั้นแบบแผนขั้นตอนในชาติภคภูมิกถาก็เกิดขึ้นซ้อนทับกันหลายหน โดยเฉพาะในทูเรนิทานดังแสดงให้เห็นข้างต้นแล้วทั้งในส่วนที่เป็นการออกบวชและมหาสมณคัมภีร์ออกบวชซึ่งพบว่าเป็นการผลิตซ้ำแบบแผนขั้นตอนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน ต่างแต่เพียงดูเหมือนว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าวจะมีคุณลักษณะที่พิเศษแตกต่างออกไปจากพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านโดยทั่วไป ที่ว่ามีเพียง 2 ขั้นตอนเท่านั้น แต่ที่ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าถึงแม้พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าวจะมีคุณลักษณะพิเศษ แต่ก็มีขั้นตอนครบถ้วนทั้ง 3 ขั้นตอนเช่นกัน ต่างแต่เพียงว่าช่วงรวมตัวไม่ปรากฏเด่นชัดหรืออาจจะไม่สามารถแสดงให้เห็นได้เพราะอยู่ในอีกปริมณฑล ขณะเดียวกันพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในลักษณะนี้เป็นการเปลี่ยนผ่านในทางธรรมหรือจิตวิญญาณ หาใช่ในทางสังคมหรือทางโลกอย่างเช่นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านโดยทั่วไปไม่ การเปลี่ยนผ่านมีจุดหมายอยู่ที่โลกหน้าไม่ใช่โลกนี้ การเปลี่ยนผ่านไม่ได้มีลักษณะเป็นวงจรหรือวงกลม หากว่ามีลักษณะเป็นเส้นตรงที่มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การหลุดพ้นออกไปจากวงจร

ด้วยเหตุนี้การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวจึงปฏิเสธการรวมตัวกลับคืนสู่ชีวิตสังคมหรือ

ทางโลกอีกหน อย่างที่เด็กจะเดินทางกลับสู่หมู่บ้านหลังพ้นช่วงเปลี่ยนผ่านในกระท่อมกลางป่า แล้ว การเปลี่ยนผ่านมีจุดหมายอยู่ที่โลกหน้า จึงทำให้ดูเหมือนว่ามีเพียง 2 ชั้นตอนเมื่อพิจารณาในบริบทของการมีชีวิตอยู่บนโลกนี้ กล่าวคือมีเพียงแค่ช่วงแยกตัวกับช่วงเปลี่ยนผ่าน เพราะช่วงเปลี่ยนผ่านได้ถูกยัดออกไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่ สภาพชั่วคราวของมันได้ถูกแปรให้มีสภาพาวการถือครองสมณเพศจนสิ้นชีวิตของพระโพธิสัตว์ในพระชาตินั้น ๆ จึงทำให้ดูเหมือนว่าช่วงรวมตัวไม่ได้เกิดขึ้นแต่อย่างใด

ทว่าหากพิจารณาถึงจุดมุ่งหมายและสาระดะของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าว กอปรกับในตอนท้ายของอรรถกถาชาดกที่มีลักษณะดังกล่าว ก็จะพบว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านนี้มี 3 ชั้นตอนด้วยกัน เพราะด้วยความที่จุดหมายของการเปลี่ยนผ่านอยู่ที่โลกหน้า เทวโลกหรือสวรรค์ การรวมตัวจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสิ้นสุดการมีชีวิตอยู่บนโลกนี้แล้วเท่านั้น การรวมตัวจะไม่อาจเกิดขึ้นในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่บนโลกได้เลย จึงทำให้ไม่อาจเห็นการรวมตัวในขณะเวลาดังกล่าวได้ ทว่าการที่อรรถกถาชาดกกล่าวว่า หลังจากพระโพธิสัตว์ตายแล้วก็ไปเกิดบนสวรรค์หรือว่าเทวโลกก็เป็นการแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าการรวมตัวเข้ากับอีกโลกได้เกิดขึ้นแล้ว พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านได้เกิดขึ้นครบถ้วนทั้ง 3 ชั้นตอนแล้ว แม้ว่าช่วงรวมตัวจะได้รับการกล่าวถึงแต่เพียงสั้น ๆ ก็ตามที

การที่สถานะชั่วคราวของช่วงเปลี่ยนผ่านได้ถูกแปรเป็นสภาพาวรในพระชาตินั้น ๆ และการที่อรรถกถาชาดกได้ยึดเวลาการถือครองสมณเพศของพระโพธิสัตว์ออกไปจนสิ้นชีวิต อันทำให้ดูประหนึ่งว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านมีเพียง 2 ชั้นตอนโดยขุติลงอยู่แค่เพียงช่วงเปลี่ยนผ่านนั้น มีนัยสำคัญใน 2 มิตติที่สอดรับกันดังได้กล่าวแล้วโดยละเอียดในส่วนของ การสละชีวิตทางโลกออกบวชของพระโพธิสัตว์ นัยสำคัญดังกล่าววางอยู่บนการเน้นย้ำความเป็นผู้เปลี่ยนผ่านของพระโพธิสัตว์และความเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของทูเรนิทานเป็นสำคัญ

แต่ถึงกระนั้น ดังที่ได้กล่าวแล้วในส่วนเดียวกันนั้นว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษเช่นเดียวกันนี้ หากได้เกิดขึ้นเฉพาะในทูเรนิทานซึ่งมีสถานภาพเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธรเจ้าเท่านั้น ทว่าในอวิทูเรนิทานและสันติเกนิทานซึ่งมีสถานะเป็นช่วงรวมตัวกับการปฏิบัติหน้าที่ของพระพุทธรเจ้าโคดมะอันถือว่าเป็นปัจจุบัชาตินั้น พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในลักษณะดังกล่าวก็เกิดขึ้นเช่นกัน และถึงแม้ว่าจะเกิดขึ้นเพียงหนเดียว แต่จะมีความสำคัญเป็นที่สุด อาจจะเป็นต้นแบบให้กับการสลัดจ้ำในทูเรนิทานเสียด้วยซ้ำ หรือม ๆ กันนี้ก็ยังมีนัยสำคัญต่อพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งการเปลี่ยนผ่าน เช่นเดียวกับที่ในอรรถกถาชาดกมีต่อทูเรนิทานในฐานะที่เป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน ซึ่งสถานภาพาวรของช่วงเปลี่ยนผ่านก็เป็นไปได้ด้วยพุทธปรัชญาเป็นสำคัญ

ในบทนี้จึงจะได้เป็นการพิจารณาอวิทูเรนิทานและสันติเกนิทานในฐานะพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน โดยจะพิจารณาว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านจากสถานะอะไรไปสู่สถานะอะไร แบบแผนขึ้น

ตอนที่ 3 ของพิธีกรรมเกิดขึ้นในลักษณะใด มีคุณสมบัติคล้ายคลึงกับพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านโดยทั่วไปหรือไม่ และด้วยความที่พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาตินั้นเกี่ยวเนื่องกับพุทธปรัชญาอย่างแยกไม่ออก ในอีกส่วนซึ่งจะว่าด้วยพุทธปรัชญาในฐานะปรัชญาแห่งการเปลี่ยนผ่านเพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่า พุทธปรัชญาสัมพันธ์กับพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านและความเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของปัจจุบันชาติอย่างไร

อวิทูเรนิทานและสันติเกนิทานในฐานะพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพาน

ดังที่ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า ในฐานะคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยา ชาดกกฎกฐกาซึ่งมีลักษณะเป็นพิธีกรรมผ่านวัยหรือเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้านั้น อวิทูเรนิทานจะถือว่าเป็นช่วงรวมตัว ขณะที่สันติเกนิทานคือการปฏิบัติภาระหน้าที่ในฐานะสมาชิกของชุมชนพระพุทธเจ้า แต่ถึงกระนั้น หากพิจารณาเฉพาะจุดความจริงในปัจจุบันชาติก็จะพบว่า มีลักษณะคล้ายกับการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติก่อนหน้า คือเป็นการสละบ้านเรือนและทรัพย์สินเพื่อออกบวชโดยไม่หวนกลับคืนมาสู่ชีวิตทางโลกอีกหน หากแต่ใช้ชีวิตทางธรรมจนกว่าชีวิตจะสิ้นโดยมีจุดหมายอยู่ที่โลกหน้าหรือนิพพาน

ด้วยเหตุนี้ อวิทูเรนิทานและสันติเกนิทานในฐานะปัจจุบันชาติจึงเป็นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านอีกพิธีหนึ่งต่างหาก อีกทั้งยังเป็นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านที่มีคุณสมบัติพิเศษเช่นเดียวกับในพระชาติที่เป็นการสละชีวิตทางโลกออกบวช กล่าวคือแม้จะมีแบบแผนขั้นตอนครบถ้วนทั้ง 3 ขั้นตอนหากพิจารณาผ่านจุดมุ่งหมายของการเปลี่ยนผ่านเป็นสำคัญ แต่หากพิจารณาเฉพาะช่วงเวลาในพระชาตินั้น ๆ ก็จะมีเพียงแค่ช่วงแยกตัวกับช่วงเปลี่ยนผ่าน โดยที่ช่วงเปลี่ยนผ่านคือการถือครองสมณเพศได้ถูกยึดออกไปจนสิ้นชีวิต ไม่มีการกลับคืนมาสู่สังคมหรือชีวิตทางโลกอีก สภาพชั่วคราวของช่วงเปลี่ยนผ่านได้ถูกแปรให้มีสภาพถาวร ดังนั้น อวิทูเรนิทานที่ถือว่าเป็นช่วงรวมตัวกับสันติเกนิทาน ที่ถือว่าเป็นช่วงการปฏิบัติภาระหน้าที่หลังจากได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โคตะมะในบริบทของชาดกกฎกฐาแต่เดิมนั้นก็จำเป็นต้องเคลื่อนย้ายความหมายเสียใหม่ เมื่อพิจารณาเฉพาะในบริบทของปัจจุบันชาติที่เป็นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านอีกพิธีหนึ่งต่างหาก

อวิทูเรนิทานเริ่มจากพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เสด็จออกบวชจนกระทั่งตรัสรู้พระสัมพันธูปัญญาได้เป็นพระพุทธเจ้า ขณะที่สันติเกนิทานเริ่มจากหลังตรัสรู้เป็นต้นไปจนกระทั่งปรินิพพาน ปัจจุบันชาติจึงครอบคลุมเหตุการณ์เรื่องราวในนิทานทั้ง 2 ช่วง คือ อวิทูเรนิทานนับแต่ประสูติเป็นต้นไป ส่วนสันติเกนิทานนั้นครอบคลุมทุกรายละเอียดของเหตุการณ์ ซึ่งหากพิจารณาเฉพาะในปัจจุบันชาติดังนี้ จะพบว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกับในอดีตชาติที่เป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือสละสมบัติออกบวช และ

หลังจากตรัสรู้แล้วก็ไม่หวนกลับคืนสู่ชีวิตทางโลกอีก หากแต่ดำรงชีวิตในสมณเพศสั่งสอนชาวโลกจนกระทั่งถึงปรินิพพาน

ปัจจุบันชาติจึงเป็นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านที่มีคุณสมบัติพิเศษ หากพิจารณาเฉพาะช่วงเวลาของการมีชีวิตอยู่บนโลกนี้ก็ดูเหมือนว่าจะมีเพียง 2 ชั้นตอนแรก แต่หากพิจารณาจุดมุ่งหมายของการเปลี่ยนผ่านเป็นหลักก็จะมี 3 ชั้นตอนครบถ้วน ต่างแต่เพียงว่าการรวมตัวจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสิ้นชีวิตไปจากโลกนี้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าปัจจุบันชาติเป็นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากโลกแห่งสังสารวัฏไปสู่โลกแห่งพระนิพพานนั่นเอง

การที่พระโพธิสัตว์จะได้เข้าสู่พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติปรากฏนับตั้งแต่ยังไม่ประสูติ คือเมื่อครั้งยังอยู่ในสววรรค์ชั้นดุสิต ที่เมื่อเกิดโกลาหลเรื่องพระพุทธรูปเจ้าคนได้ยื่นไปทั่วทั้งหมื่นจักรวาล บรรดาเทวดาทั้งหลายประชุมกันก็รู้ว่าพระโพธิสัตว์จะได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าด้วยเหตุนี้เทวดาทั้งปวงจึงพากันไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์ในดุสิตพิภพ ต่างอ้อนวอนว่า “ข้าแต่ท่านสุนิรทกษัตริย์ เมื่อท่านบำเพ็ญบารมีสิบ ก็มีได้ปรารถนาสมบัติของท้าวสักกะ สมบัติของมาร สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ สมบัติของพรหมบำเพ็ญ แต่ท่านปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณบำเพ็ญแล้ว เพื่อต้องการจะชนสัตว์ออกไปจากโลก ข้าแต่ท่านสุนิรทกษัตริย์ บัดนี้ถึงเวลาที่ท่านจะเป็นพระพุทธรูปเจ้าแล้ว ถึงสมัยที่ท่านจะเป็นพระพุทธรูปเจ้าแล้ว” (อวิทูเรนิทาน, 55 : 81)

เช่นเดียวกับคำทำนายของกาลเทวดาและคำบอกกับข้าราชการบริหารของพระเจ้าสุทโธทนะถึงสาเหตุที่คนหัวเราะแล้วร้องไห้จนสร้างคามตื่นกลัวและกังวลให้กับคนเหล่านั้นนี้ ก็กล่าวไว้ว่าพระโพธิสัตว์อาจจะมิอันตรายว่า “พระองค์มิมีวันตราย จักได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าไม่ต้องสงสัย” (อวิทูเรนิทาน, 55 : 91) หรือพราหมณ์โกณฑัญญะก็หลังจากพิจารณาความสมบูรณ์แห่งลักษณะของพระโพธิสัตว์แล้วขู่นี้ขึ้นเพียงนิ้วเดียวพร้อมกับพยากรณ์อย่างเดียวว่า พระโพธิสัตว์ “จักได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าผู้ทรงปรเสจากกิเลส ประจุจหลังคาโดยส่วนเดียวเท่านั้น” (อวิทูเรนิทาน, 55 : 93)

หากพิจารณาในบริบทของชาติกฏฐกถา ทั้งคำอ้อนวอนของเหล่าเทวดาและคำทำนายของพราหมณ์ทั้งสองจะบ่งชี้ว่าจุดหมายหลักของปัจจุบันชาติอยู่ที่การตรัสรู้ได้เป็นพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งถือว่าเป็นช่วงรวมตัวและเป็นการสิ้นสุดพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธรูปเจ้า ทว่าในบริบทของปัจจุบันชาติ การเปลี่ยนผ่านไม่ได้เกิดขึ้นผ่านการเปลี่ยนสถานภาพของบุคคลเป็นสำคัญ หากแต่วางอยู่บนการเปลี่ยนสภาวะมากกว่า นั่นคือการเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพาน ด้วยเหตุนี้ภายในบริบทของปัจจุบันชาติคำพูดชุดดังกล่าวจึงไม่ได้ชี้ไปยังเป้าหมายหลักของปัจจุบันชาติหรือการเปลี่ยนผ่าน หากแต่ชี้ไปยังการจะได้เข้าสู่พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านโดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงเปลี่ยนผ่านของพระโพธิสัตว์มากกว่า เพราะว่าในปัจจุบันชาตินั้นการตรัสรู้ได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าก็ยังถือว่าเป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน หากได้เป็นการรวมตัวแต่อย่างใด

การที่เสนอว่าการได้เป็นพระพุทธรเจ้าไม่ได้เป็นช่วงรวมตัว อันถือว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านเสร็จสิ้นก็เพราะว่า การออกบวชของพระโศภิต์ในปัจจุันชาติไม่ได้มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การได้เป็นพระพุทธรเจ้า หากแต่อยู่ที่การได้บรรลุนิพพาน¹ ทั้งนี้ก็พิจารณาได้จากความคิดของพระโศภิต์หลังได้ฟังคำพูดของพระนางกิสสาโคตมีชัตติยภิกษุณีที่ว่า “ความจริงเราก็กำลังเที่ยวแสวงหาพระนิพพานอยู่ เราควรจะทำอย่างไรเราออกไปบวช และแสวงหาพระนิพพานเสียวันนี้ทีเดียว” (อวิทุเรนิทาน, 55 : 101) ความคิดดังกล่าวนี้ของพระโศภิต์เป็นการยืนยันให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เป้าหมายของการออกบวชไม่ใช่การได้เป็นพระพุทธรเจ้า หากแต่เป็นการบรรลุพระนิพพานมากกว่า พร้อมกับแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนผ่านในปัจจุันชาติเป็นการเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพานเป็นสำคัญ ดังคำอธิบายของพระโศภิต์สุเมธคาบสก่อนนอนทอคร่างให้พระพุทธรเจ้าที่ปิงกรเดินข้าม ที่ว่า “เราตัดกระแส น้ำคือสังสาร ทำลายภพทั้งสามแล้ว ขึ้นสู่ธรรมนาวา(ทุเรนิทาน, 55: 24)

ด้วยเหตุนี้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนการออกบวชของพระโศภิต์จึงล้วนแล้วแต่ถือว่าเป็นการโน้มนำเข้าสู่พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าวนี้ทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้ว่าไม่ว่าพระเจ้าสุทโธทนะจะพยายามสักปานใดที่จะไม่ให้พระโศภิต์ออกบวช นับตั้งแต่การสร้างปราสาท 3 ถูลให้สวยงามสำราญ การห้ามไม่ให้พระโศภิต์เห็นความทุกข์ยากลำบากของผู้คน โดยเฉพาะบุพนิมิต 4 อันได้แก่คนชรา คนป่วย คนตาย และบรรพชิต รวมไปถึงการให้อภิเษกสมรสกับพระนางพิมพายโสธรา กระนั้นก็ไม่อาจขัดขวางการเข้าสู่พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านของพระโศภิต์ได้ เพราะในที่สุดพระโศภิต์ก็ได้เห็นบุพนิมิต 4 ตามคำทำนาย และให้เกิดรู้สึกลดสังเวชในชีวิตเป็นอย่างยิ่ง

ถึงแม้บ่วงสำคัญจะเกิดขึ้นคือพระโอรสราहुล แต่ก็ไม่สามารถขัดขวางการเข้าสู่พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านของพระโศภิต์ได้ ดังความคิดของพระโศภิต์ข้างต้นที่แสดงถึงการแสวงหาพระนิพพานอย่างเด่นชัด อีกทั้งหลังจากนั้นขณะขึ้นแท่นบรรทมเห็นบรรดานางสนมนอนกันเกลื่อนกลาดนำเวทนาจึงคลายกำหนดในกามทั้งหลาย ปราสาทที่ตกแต่งเสวยสวะหยุดกลับดูราวป่าช้าศิลาที่เต็มไปด้วยซากศพ ภพสามปรากฏราวกับว่าเป็นเรือนที่กำลังลุกไหม้ จึงอุทานขึ้นว่า “วันวายุจริงหนอ ชัดชัดจริงหนอ พระหทัยน้อมไปในการบรรพชาเหลือเกิน” (อวิทุเรนิทาน, 55 : 102) แล้วจึงคิดว่าตนควรจะออกมหาภิเนษกรรมเสียแต่ในวันนี้ หลังจาก

¹ ถึงแม้นิพพานจะมีความหมาย 2 ลักษณะ คือนิพพานในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ กับไม่มีชีวิตแล้ว การตรัสรู้ได้เป็นพระพุทธรเจ้าจึงสามารถจะตีความได้ว่าเป็นการบรรลุพระนิพพานเช่นกัน แต่ในที่นี้จะยึดตามความหมายหลัง คือการตรัสรู้ได้เป็นพระพุทธรเจ้าไม่ได้หมายถึงการบรรลุพระนิพพาน หากแต่การเสด็จดับขันธปรินิพพานต่างหากที่ถือว่าพระพุทธรเจ้าได้บรรลุพระนิพพานแล้วจริงๆ เพราะสอดคล้องกับเหตุการณ์ในปัจจุันชาติในฐานะพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพาน ดังจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

ไปยืนมองลูกเมียแล้วก็ออกจากปราสาท กระโดดขึ้นหลังม้าก็ทรงกระบอบอกนอกประตูเมืองไปในทันที

พระโพธิสัตว์ควมมำกัณฐกะมาจนกระทั่งถึงริมฝั่งแม่น้ำโนมาจึงลงจากหลังม้า บอกให้ฉันทนะควมมำกัณฐกะกลับไป จากนั้นก็มอบเครื่องลาภรณ์ให้กับนายฉันทนะพร้อมกับม้า แล้วก็คิดว่าผมทั้งหลายไม่ควรแก่สมณะ ควรจะตัดทิ้งเสีย จึงใช้พระขรรค์ตัดผมของคนออกจนเหลือประมาณ 2 องคุลีแนบติดศีรษะ พร้อมกับนี้ก็ทำการโกนหนวดทิ้งเสียด้วย ต่อจากนั้นก็เอาเครื่องบริวาร 8 อย่างที่ขฤกกรมหาพรหมเนรมิตรให้ แล้วก็ออกบวชครองเพศบรรพชิตนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป

การสละราชสมบัติแล้วออกบวชของพระโพธิสัตว์จึงเป็นช่วงแยกตัวของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน เพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึงการแยกตัวเองออกจากโลกหรือสภาพแวดล้อมก่อนหน้า เป็นการตัดขาดตัวเองออกจากชีวิตทางโลก การแยกตัวดังกล่าวแสดงออกผ่านทางทั้งในเชิงพื้นที่ (spatial) เชิงรูปธรรมและในระดับสัญลักษณ์ การแยกตัวในเชิงพื้นที่จะเห็นได้จากการที่พระโพธิสัตว์ควมมำกัณฐกะออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ กรุงกบิลพัสดุ์คือสถานที่อันเป็นชีวิตทางโลก การหนีออกจากสถานที่แห่งนั้น จึงหมายถึงการแยกตัวออกจากชีวิตทางโลก การแยกตัวในเชิงพื้นที่เช่นนี้ก็เป็นที่ไปในลักษณะเดียวกับที่เด็กสาวเผ่าจะถูกแยกตัวออกจากหมู่บ้านไปอยู่ภายในกระท่อมกลางป่า

การสละสมบัติออกบวชคือการแยกตัวออกจากชีวิตทางโลกในเชิงรูปธรรมอย่างเด่นชัด เพราะมันคือการสละสิ่งทุกอย่างทุกอย่างที่เป็นคุณสมบัติทางโลก ไม่ว่าจะเป็นยศตำแหน่ง การครอบครอง หรือทรัพย์สินสมบัติ มันคือการตัดขาดตัวเองออกจากโลกก่อนหน้าอย่างสิ้นเชิงควบคู่ไปกับการแสดงออกในเชิงพื้นที่ข้างต้น ยิ่งไปกว่านี้ การแยกตัวก็ยังปรากฏอยู่ในระดับสัญลักษณ์อีกด้วย ทั้งนี้การตัดผมคือสัญลักษณ์การแยกตัวเองออกจากโลกก่อนหน้า (Genep, 1960 : 166) ด้วยเหตุนี้ การที่พระโพธิสัตว์โยนผมที่ตัดขึ้นไปบนอากาศพร้อมทั้งอธิษฐานว่า หากคนจะได้เป็นพระพุทธเจ้าขอให้ผมลอยอยู่กลางอากาศ ผมไม่ตก จากนั้นพระอิทธิพรก็นำผมมารับไว้แล้วนำไปประดิษฐานไว้ในจุฬามณีเจดีย์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงเป็นสัญลักษณ์ของการรวมตัวพระโพธิสัตว์เข้ากับช่วงเปลี่ยนผ่านซึ่งเป็นโลกแห่งสมณเพศอันศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง

หากจะเปรียบเทียบในบริบทของชาติภฏฐกถาดังแสดงให้เห็นแล้วในบทที่ 3 จะพบว่า การสละชีวิตทางโลกออกบวชของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบันชาตินั้น แม้จะเป็นการแยกตัวแต่ก็ไม่ใช่ช่วงแยกตัวของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า เพราะว่าช่วงแยกตัวได้เกิดขึ้นนับแต่ในพระชาติสุเมธคาบสขณะได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ในบริบทดังกล่าว การแยกตัวนี้หมายถึงการแยกตัวออกจากช่วงเปลี่ยนผ่านเพื่อจะเข้าสู่ช่วงรวมตัว ขณะที่ในบริบทของปัจจุบันชาติที่กำลังพิจารณาอยู่นี้ถือว่าเป็นช่วงแยกตัวออกจากโลกหรือสภาพแวดล้อมก่อนหน้าเพื่อเข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่าน คือการถือครองสมณเพศ

ช่วงแยกตัวของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติจึงเกิดขึ้นเมื่อตอนพระโพธิสัตว์สละราชสมบัติออกบวชในลักษณะดังกล่าว การแยกตัวเกิดขึ้นเพื่อว่าจะรวมตัวพระโพธิสัตว์เข้ากับช่วงเปลี่ยนผ่าน ซึ่งในที่นี้ก็คือการถือครองเพศบรรพชิต แต่จะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์² ถือครองเพศบรรพชิตดังกล่าวนับแต่ออกบวช ครัสรู้ จนกระทั่งถึงปรินิพพาน เมื่อช่วงเปลี่ยนผ่านคือการเป็นสมณเพศ การที่พระโพธิสัตว์ครองสมณเพศจนกระทั่งเสียชีวิตจึงแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ดำรงชีวิตอยู่แต่ในช่วงเปลี่ยนผ่านเท่านั้น หากได้รวมตัวกลับคืนโลกก่อนหน้าที่เคยแยกออกมาแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติจึงมีลักษณะพิเศษเช่นเดียวกับในพระชาติบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือปรากฏแต่เพียงช่วงแยกตัวกับช่วงเปลี่ยนผ่านในช่วงเวลาที่อยู่ในโลกนี้ หลังออกบวชแล้วพระโพธิสัตว์ปฏิเสธที่จะกลับคืนสู่โลกเดิมอีกหนแม้จะได้ ครัสรู้แล้วก็ตามที หากแต่ยืนยันที่จะดำรงอยู่ในสมณเพศจนกระทั่งเสียชีวิต

คุณสมบัติพิเศษของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในลักษณะดังกล่าวนี้อยู่ที่ว่า สถานะชั่วคราวของช่วงเปลี่ยนผ่านได้แปรเป็นสภาพที่ถาวร การครองสมณเพศจนกระทั่งเสียชีวิตโดยไม่กลับคืนมาสู่ชีวิตทางโลกอีกคือความพยายามที่จะแปรสภาพสมณเพศที่มีฐานะเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านให้มีสภาพถาวร โดยไม่มีการรวมตัวกลับคืนโลกก่อนหน้าที่เคยแยกออกมาในตอนต้น ทว่าสภาพถาวรในปัจจุบันชาติของสมณเพศก็หาใช่จุดหมายหลักแต่อย่างใด หากแต่ความเป็นวิธีการ เป็นหนทาง หรือว่าเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านเพื่อไปรวมตัวเข้ากับอีกโลก นั่นคือนิพพาน ดังความคิดของพระโพธิสัตว์ที่ว่า “ความจริงเราก็เที่ยวแสวงหาพระนิพพานอยู่ เราควรจะทิ้งมรवासออกไป บวชและแสวงหานิพพาน” (อวิหุเรนิทาน, 55: 101) ฉะนั้นสภาพถาวรของช่วงเปลี่ยนผ่านจึงดำรงอยู่เฉพาะในช่วงเวลาที่มีชีวิตอยู่บนโลกนี้เท่านั้น และการที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างถาวรก็เพราะว่ายังคงมีฐานะเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่รอการรวมตัวเข้ากับโลกพระนิพพานอันมีสภาพถาวรเป็นนิรันดร์

ด้วยเหตุนี้ หากพิจารณาเฉพาะบนฐานของช่วงเวลาที่อยู่ในโลกพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากโลกพระสังสารวัฏไปสู่โลกพระนิพพาน จึงมีเพียงแค่ 2 ช่วง คือ ช่วงแยกตัว กับช่วงเปลี่ยนผ่าน โดยที่ช่วงเปลี่ยนผ่านได้แปรสภาพมีลักษณะถาวรเพราะว่าดำรงอยู่บนสิ้นช่วงชีวิต หากได้หวนกลับคืนมารวมตัวเข้ากับโลกก่อนหน้าที่แยกออกมาแต่อย่างใด แต่หากพิจารณาในบริบทที่กว้างกว่าบนฐานของขั้นตอนที่ครบถ้วนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านก็จะพบว่ามิมครบ 3 ขั้นตอน ต่างแต่เพียงว่าครอบคลุมเหตุการณ์กว้างกว่าช่วงที่มีชีวิตอยู่ กล่าวคือ แม้ว่าดูเหมือนช่วงเปลี่ยนผ่านมี

² ในที่นี้จะใช้ชื่อพระโพธิสัตว์โดยตลอดแม้จะ ครัสรู้ ได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะว่าในบริบทของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพาน การ ครัสรู้ ไม่มีนัยสำคัญว่าเป็นการรวมตัว พระโพธิสัตว์จึงยังคงอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน ยังคงมีฐานะเป็นผู้เปลี่ยนผ่าน ด้วยเหตุนี้ในที่นี้จะใช้ชื่อพระโพธิสัตว์แทนที่จะเป็นพระพุทธเจ้าหลังจากที่ได้ ครัสรู้ แล้วเหมือนกับในบริบทของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า

สภาพถาวร แต่แท้จริงแล้วก็ยังคงเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านอยู่ดี การที่การถือครองสมณเพศสามารถมีสภาพถาวรได้ในโลกนี้ก็เพราะว่าโลกนี้เป็นเพียงช่วงเปลี่ยนผ่านที่มีสถานะชั่วคราว ความถาวรของการถือครองสมณเพศจึงเป็นเพียงช่วงเปลี่ยนผ่าน เป็นทางผ่านไปสู่อารวมตัวเข้ากับอีกโลกหนึ่งซึ่งมีสภาพถาวรเป็นนิรันดร์ นั่นคือการบรรลุนิพพาน ที่จะไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดในห้วงสังสารวัฏอีก³ ในลำดับต่อไปจึงจะได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะดังกล่าวของช่วงเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติ

เนื้อความในอวิทูเรนิทานไม่ได้จบสิ้นลงที่การออกบวชของพระโพธิสัตว์ หากเป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่จะไปสู่จุดหมาย คือการได้ครัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์ ฉะนั้น เหตุการณ์ในอวิทูเรนิทานหลังจากออกบวชจึงว่าด้วยการแสวงหาหนทางบรรลุพระสัพพัญญูญาณของพระโพธิสัตว์ ทั้งนี้หลังจากออกบวชแล้วพระโพธิสัตว์ได้เข้าไปหาอาหารคาวสกลมโคตรและอุทกคาวสรามบุตร แต่หลังจากทำสมาบัติให้เกิดในสำนักของคาวสทั้งสองแล้วกลับพบว่าไม่ใช่หนทางเพื่อจะครัสรู้ จึงออกเดินทางจากสำนักคาวสดังกล่าวไปพำนักอยู่ตำบลจรูเวลา เริ่มต้นตั้งมหาปธานความเพียรใหญ่ ณ ที่นั้น เวลาต่อมาพราหมณ์ 5 รูปก็ได้มาขอเป็นสาวกด้วยคิดว่าพระโพธิสัตว์จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

พระโพธิสัตว์คิดว่าจะบำเพ็ญกริยาให้ถึงที่สุด แต่หลังจากได้บำเพ็ญก็พบว่าการทำทุกริยาหาใช่หนทางสู่บรรลุไม่ จึงเลิกเสีย ฝ่ายพราหมณ์ทั้ง 5 เห็นดังนี้ก็หมดความเลื่อมใสจึงเลิกไปในเวลาต่อมา หลังจากนั้นพระโพธิสัตว์ก็บำเพ็ญภาวนาจนกระทั่งบรรลุพระสัพพัญญูญาณได้เป็นพระพุทธเจ้าในที่สุด ซึ่งอวิทูเรนิทานก็จบลงในที่ที่พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระพุทธเจ้า

หากพิจารณาในบริบทของคัมภีร์โพธิสัตว์จรยา จะพบว่าตอนจบของอวิทูเรนิทานซึ่งเป็นการครัสรู้จะมีนัยสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าเป็นช่วงรวมตัวของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า การครัสรู้ได้เป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์คือการเปลี่ยนสถานภาพของพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าดังแสดงผ่านการเปลี่ยนชื่อเรียกว่าพระพุทธเจ้าโคดมะในบางส่วนหนึ่ง คือช่วงรวมตัวก็เพราะว่าการครัสรู้ได้เป็นพระพุทธเจ้าก็คือการได้เข้าเป็นสมาชิก “ชุมชนพระพุทธเจ้า” การรวมตัวจึงหมายถึงการรวมตัวเข้ากับชุมชนดังกล่าวเป็นสำคัญ

ทว่าในบริบทของปัจจุบันชาติที่เป็นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านที่มีเพียง 2 ขั้นตอน การครัสรู้ได้เป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์หาได้มีนัยสำคัญแต่อย่างใดต่อขั้นตอนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าว ทั้งนี้ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในปัจจุบันชาติมีแต่เพียงช่วงแยกตัวกับช่วงเปลี่ยนผ่านเท่า

³ การถือว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติมีเป้าหมายอยู่ที่การบรรลุพระนิพพาน ก็สืบเนื่องมาจากพุทธปรัชญาเป็นสำคัญ ดังจะแสดงให้เห็นในล่วนถัดไป

นั้น และพฤติกรรมและสัญลักษณ์ซึ่งบ่งถึงขั้นตอนทั้งสองดังกล่าวก็ได้เกิดขึ้นแล้ว กล่าวคือ การสละชีวิตทางโลกคือช่วงแยกตัว ขณะที่การถือครองสมณเพศบรรพชิตคือช่วงเปลี่ยนผ่าน หากการตรัสรู้จะมีนัยสำคัญก็เป็นแต่เพียงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นระหว่างช่วงเปลี่ยนผ่าน หากได้มีนัยสำคัญต่อแบบแผนขั้นตอนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังปรากฏในบริบทของ ชาตกัฏฐกถาไม่ เช่นเดียวกับการจบลงของอวิทูเรนิทานก็ไม่ได้มีความหมายอะไรแต่อย่างใด หากจะมีก็เป็นแต่การสิ้นสุดเหตุการณ์ช่วงหนึ่งในช่วงเปลี่ยนผ่านเท่านั้น

เมื่อการตรัสรู้ไม่มีความหมายสำคัญต่อช่วงเปลี่ยนผ่านในบริบทดังกล่าว อีกทั้งช่วงเปลี่ยนผ่านก็ยังครอบคลุมไปจนถึงก่อนการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้สันติเกนิทาน อันเป็นเหตุการณ์ที่ว่าด้วยหลังจากตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ออกเทศนาสั่งสอน จนไปถึง ปรินิพพาน จึงปราศจากความหมายต่อขั้นตอนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านเช่นเดียวกัน เพราะว่า ยังอยู่ภายในช่วงเปลี่ยนผ่านนั่นเอง เหตุการณ์ต่าง ๆ หลังจากตรัสรู้ไม่ว่าจะเป็นการแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 การแสดงธรรมโปรดพระประยูรญาติ หรือว่าการสร้าง มหาวิหารถวายของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ต่างก็ล้วนแต่เป็นเหตุการณ์ในช่วงการถือครองสมณเพศของพระโพธิสัตว์ทั้งสิ้น จึงมีความหมายเช่นเดียวกับเหตุการณ์ในอวิทูเรนิทานในช่วงตั้งแต่ออกบวชเป็นต้นมาจนถึงตรัสรู้ คือเป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน หากได้หมายถึงการปฏิบัติภาระหน้าที่ของพระพุทธเจ้าในฐานะสมาชิกของชุมชนพระพุทธเจ้าในบริบทของชาตกัฏฐกถาแต่อย่างใด

ในฐานะที่ทั้งอวิทูเรนิทานหลังออกบวชและสันติเกนิทานคือช่วงเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพาน เหตุการณ์ในช่วงดังกล่าวก็ย่อมมีคุณสมบัติของช่วงเปลี่ยนผ่านคล้ายคลึงกับในทูเรนิทาน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือพระโพธิสัตว์ในช่วงหลังการออกบวช จนกว่าจะปรินิพพานก็น่าจะมีคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่านคล้ายคลึงกับของพระโพธิสัตว์ในทูเรนิทาน

หากจะพิจารณาบนฐานเดียวกับที่กระทำกับพระโพธิสัตว์ก่อนหน้าก็จะพบว่ามีคุณสมบัติคล้ายคลึงกัน นับตั้งแต่การไม่ได้ถือครองทรัพย์สิน การปราศจากยศและตำแหน่งทางโลก การเน้นความยากจน ไม่สั่งสมดำรงชีวิตด้วยบิณฑบาตจากคนอื่นที่เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะถามด้วยความอับอายที่โอรสของตนเที่ยวขอข้าวก้อนจากชาวบ้าน พระโพธิสัตว์ก็ตอบว่า “อันนี้เป็นวงศ์เป็นจรรย์ของอาคมภาพ” (สันติเกนิทาน, 55: 145) กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเลี้ยงชีพด้วยการศึกษาจารเท่านั้น ไม่สั่งสมครอบครองแม้แต่อาหาร นอกนั้นก็ยังมีความอ่อนน้อมถ่อมตน การลดทอนอคติอื่น จนกระทั่งไปถึงการละจากามหรือไม้อ้อซึ่งเกี่ยวกับสตรีเพศโดยสิ้นเชิง ยิ่งไปกว่านี้ มหาสมาคมผู้ออกบวชหรือว่าหมู่ภิกษุสงฆ์ก็มีคุณสมบัติของ *communitas* เช่นกัน ต่างแต่เพียงว่าชาตกัฏฐกถาไม่ค่อยเน้นส่วนนี้ในปัจจุบันชาตินิยมมาก หากแต่นั่นเรื่องของการเผยแพร่แสดงธรรมและแสดงอิทธิฤทธิ์ของพระโพธิสัตว์มากกว่า รายละเอียดของเหตุการณ์หรือว่า

คุณสมบัติของช่วงเปลี่ยนผ่านจึงมีไม่พอเพียงที่จะวิเคราะห์ให้เห็น โดยละเอียดเช่นในบทที่แล้วได้ แต่ถึงกระนั้นก็สามารถอนุมานได้ว่าเป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างที่สุด

ถึงแม้สันติเกนิทานจะไม่ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ตอนปรินิพพาน คงกล่าวถึงแต่เพียงสั้นๆ ในฐานะเป็นจุดสิ้นสุดอีกด้านของสันติเกนิทานเท่านั้น อีกทั้งการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้มีความสำคัญแต่อย่างใดต่อแบบแผนขั้นตอนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า หากแต่ในบริบทของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่พระนิพพาน เหตุการณ์ดังกล่าวมีนัยสำคัญอย่างยิ่ง เพราะมันคือช่วงรวมตัวเข้ากับอีกโลกหนึ่ง คือโลกพระนิพพานอันเป็นนิรันดร์ อันถือว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าวได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้วทุกขั้นตอน เหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบันชาติไม่ว่าจะเป็นการออกบวชหรือตรัสรู้ก็ล้วนแล้วแต่มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การได้เสด็จดับขันธปรินิพพานหรือการไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดในห้วงสังสารวัฏอีกทั้งหมดทั้งสิ้น สำคัญแต่เพียงว่าพระนิพพานเป็นสิ่งที่ไม่อาจแสดงออกให้รับรู้และเข้าใจได้ เพราะอยู่เหนืออาณาจักรแห่งความรู้สึคนึกคิดทั้งหมด (Stcherbatsky, 1975: 4) ชาดกกฎธุดาจึงเลียงที่จะแสดงให้เห็นถึงช่วงรวมตัวในบริบทดังกล่าวนี้ สิ่งที่ทำได้ก็เพียงแต่กล่าวถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าในเชิงกายภาพหรือรูปธรรมเท่านั้น

จากการพิจารณาอวิทูเรนิทานและสันติเกนิทานด้วยพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านซึ่งพบว่ามีคุณสมบัติพิเศษนั้นมีนัยสำคัญเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ การเป็นต้นแบบหรือกรณีศึกษาครั้งสำคัญของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านที่ปรากฏเพียง 2 ขั้นตอนในบริบทของเวลาในพระชาตินั้น ๆ ของพระโพธิสัตว์ ไม่เพียงแต่เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนสถานะชั่วคราวของสมณเพศอันเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านในบริบทของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านให้มีสภาพถาวรในพระชาติหนึ่ง ๆ ไม่ว่าจะอดีตชาติหรือปัจจุบันชาติ หากในขณะเดียวกันคือการแสดงออกถึงแก่นพุทธปรัชญาอันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาอีกด้วย หรือในทางกลับกัน ด้วยพุทธปรัชญาดังกล่าวนี้อเองที่เป็นตัวกำหนดให้พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติปรากฏเพียง 2 ขั้นตอน และแปรสภาพให้ช่วงเปลี่ยนผ่านมีสภาพถาวรในบริบทของชีวิตบนโลก หากแต่มีสถานะชั่วคราวหรือเปลี่ยนผ่าน ในบริบทของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านที่มีช่วงรวมตัวอยู่ที่การบรรลุพระนิพพานหรือการหลุดพ้นการมีชีวิตในโลก

ด้วยความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลกันระหว่างพุทธปรัชญากับลักษณะและแบบแผนขั้นตอนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติ รวมทั้งอดีตชาติที่เป็การสละชีวิตทางโลกออกบวชของพระโพธิสัตว์ ส่วนต่อไปจึงจะได้เป็นการอธิบายลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวภายในกรอบของพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งการเปลี่ยนผ่าน

พุทธปรัชญาในฐานะปรัชญาแห่งการเปลี่ยนผ่าน

จากการพิจารณาปัจจุบันชาติและอดีตชาติที่เป็นการสละชีวิตทางโลกออกบวชของพระโพธิสัตว์ จะพบว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านปรากฏเพียง 2 ขั้นตอนในบริบทของพระชาตินั้น ๆ คือ ช่วงแยกตัว กับช่วงเปลี่ยนผ่าน โดยสถานะชั่วคราวของช่วงเปลี่ยนผ่านได้ถูกขี้ออกไปจนกลายเป็นสภาพถาวรเมื่อพิจารณาในบริบทของการมีชีวิตบนโลก ทว่าการที่พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านปรากฏเพียง 2 ขั้นตอนในบริบทดังกล่าวก็หาได้หมายความว่าสิ้นสุดลงแต่เพียงช่วงเปลี่ยนผ่านไม่ตรงกันข้าม การที่ช่วงเปลี่ยนผ่านสามารถมีสถานภาพถาวรได้ในโลกนี้ ก็เนื่องจากว่าอยู่ในบริบทของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้าหรือโลกอื่น ในบริบทดังกล่าวความถาวรของชีวิตบนโลกเป็นเพียงสภาพชั่วคราว ช่วงเปลี่ยนผ่านที่ว่าถาวรจึงเป็นเพียงแค่ทางผ่านไปสู่อีกโลกอันมีสภาพเป็นนิรันดร์ จะว่าไปแล้วถึงแม้พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าวจะปรากฏให้เห็นแค่เพียง 2 ขั้นตอน แต่ก็หาได้หมายความว่าสาระสำคัญของพิธีกรรมเป็นเช่นนั้น เพราะว่าช่วงรวมตัวก็ยังดำรงอยู่ด้วย ต่างแต่เพียงว่าไม่อาจจะปรากฏให้เห็นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในโลกนี้ได้ เนื่องจากดำรงอยู่ในอีกโลกที่ไม่อาจจะแสดงให้เห็นได้

ชาตกฎฐกถาจึงประกอบด้วยพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือ พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านที่ปรากฏแบบแผนขั้นตอนทั้งสามอย่างครบถ้วน ดังแสดงให้เห็นในส่วน ของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าแล้วข้างต้น กับอีกลักษณะคือ พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านที่แม้จะมีแบบแผนขั้นตอนครบถ้วนแต่ก็ปรากฏเพียง 2 ช่วงแรกเท่านั้น พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในลักษณะดังกล่าวนี้มีส่วนพิเศษและแตกต่างไปจากแบบแผนทั่วไป เช่นลักษณะแรก ตรงที่ว่าในชุดความจริงหนึ่ง ช่วงเปลี่ยนผ่านได้ถูกแปรให้มีสภาพถาวร แต่ในอีกชุดความจริงที่มีระดับเหนือขึ้นไปอันเป็นจุดหมายของการเปลี่ยนผ่าน สภาพถาวรดังกล่าวก็ยังคงเป็นเพียงแค่ช่วงเปลี่ยนผ่านเท่านั้น หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเป็นการปฏิเสธที่จะรวมตัวคืนกลับสภาพแวดล้อมหรือโลกที่เคยแยกตัวออกมาก่อนหน้า แต่ประสงค์ที่จะรวมตัวเข้ากับอีกโลกหนึ่งที่อยู่เหนือขึ้นไป ซึ่งในอดีตชาติคือเทวโลกหรือสวรรค์ ขณะที่ปัจจุบันชาติก็คือพระนิพพาน ดังแสดงให้เห็นแล้วข้างต้น

กระนั้นก็ดี การจะแสดงและอธิบายพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในลักษณะหลังนี้ ไม่อาจจะได้ภาพที่กระจ่างชัด ครบถ้วน และสมบูรณ์ได้เลย หากไม่พิจารณาควบคู่ไปกับพุทธปรัชญา ทั้งนี้ ดังที่ได้กล่าวในส่วนก่อนหน้าแล้วว่า คุณสมบัติพิเศษของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าวนี้ ได้ถูกกำหนดโดยพุทธปรัชญา ไม่ว่าจะเป็นสภาพถาวรของสมณเพศอันเป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน สภาพชั่วคราวของชีวิตทางโลก หรือว่าความจำเป็นที่จะต้องละจากสภาพชั่วคราวดังกล่าวไปสู่สภาพถาวรอันเป็นนิรันดร์นั้น ล้วนแล้วแต่เป็นไปตามครรลองของพุทธปรัชญาทั้งสิ้น

ในการพิจารณาพุทธปรัชญาดังกล่าว เพื่อความเป็นระเบียบและชัดเจนจึงจะขอจำกัดอยู่ แต่เฉพาะในพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านที่เกิดขึ้นในปัจจุบันชาติเท่านั้น ทว่าในเวลาเดียวกันความหมาย ในการวิเคราะห์ก็สามารถหมายโยงไปถึงในอดีตชาติที่เป็นการสละชีวิตทางโลกออกบวชของ พระโพธิสัตว์ได้เช่นกัน ทั้งนี้สิ่งที่ได้แสดงในบทก่อนหน้าแล้วว่า สาเหตุที่ทำให้พระโพธิสัตว์ คิดสละใจออกบวชก็คือการได้เห็นบุพนิมิต 4 คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช พร้อม กันนี้ก็ได้เห็นบรรดานางสนมที่พากันนอนอย่างน่าเวทนา เหตุการณ์ที่ได้ประสบทำให้พระ โพธิสัตว์รู้สึกว้าชีวิตและโลกล้วนเต็มไปด้วยความทุกข์ จำเป็นอย่างยิ่งที่ตนจะต้องออกบวชเพื่อ จะได้หาทางพ้นไปจากทุกข์นั้นเสีย

การถือว่าชีวิตเป็นทุกข์นั้นเป็นปรัชญาข้อสำคัญของพุทธศาสนา แต่ความเป็นทุกข์ของ ชีวิตไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ หากว่ารองรับด้วยหลักธรรมสำคัญ ๆ หลายข้อด้วยกัน ดัง ปรากฏในอริยสัจ 4 หรือความจริงที่ไม่แปรผัน 4 ประการอันประกอบด้วย ทุกขะสังขะ สมุทัย สังขะ นิโรธสังขะ มรรคสังขะ ทั้งนี้ ทุกขะสังขะหมายถึง ความจริงคือความทุกข์ที่มีประจำชีวิต มนุษย์

กัมภีร์วิสุทธิมรรคได้จำแนกความทุกข์ประจำชีวิตมนุษย์ไว้ 2 ประการ คือ ทุกข์เพราะ ความคิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ เจ็บกาย เจ็บใจ คับแค้นใจ ประสบสิ่งที่เกลียด หลุดพรากจากของที่รัก ไม่สมปรารถนา และเพราะยึดมั่น 5 ด้วยเหตุนี้ การที่พระโพธิสัตว์ได้พบเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ตลอดจนสภาพอันน่าเวทนามของบรรดา นางสนม จึงล้วนแล้วแต่อยู่หมวดความทุกข์ดังกล่าวนี้ทั้งสิ้น

การออกบวชของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบันชาติจึงเกิดมาจากการเห็นความทุกข์ในชีวิตดัง กล่าว เวลาเดียวกันก็มีวัตถุประสงค์ที่จะแสวงหาทางดับทุกข์เป็นสำคัญ จนในที่สุดก็ได้ตรัสรู้ และพบว่าหนทางที่จะดับทุกข์ก็คืออริยสัจ 4 กล่าวคือ นอกจากจะเห็นทุกขะสังขะแล้ว ก็ยัง ประกอบด้วยสมุทัยสังขะ คือความจริงที่เป็นต้นเหตุให้เกิดความทุกข์หรือค้นหา นิโรธสังขะ คือ ความจริงที่เป็นความดับทุกข์ในวิภูฏสงสารหรือนิพพาน และมรรคสังขะ คือความจริงที่เป็น หนทางดับทุกข์ มีองค์ 8

ในแง่นี้ อริยสัจ 4 จึงเป็นพุทธปรัชญาที่คอยควบคุมและกำหนดลักษณะพิธีกรรมเปลี่ยน ผ่านในปัจจุบันชาติที่มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การดับทุกข์ การหลุดพ้นจากห้วงสังสารวัฏหรือบรรลु พระนิพพานของพระโพธิสัตว์ ซึ่งนั่นย่อมหมายความว่าช่วงรวมตัวเกิดขึ้นก็แต่ตอนที่หลุดพ้น จากห้วงสังสารวัฏหรือบรรลุนิพพานแล้วเท่านั้น แล้วด้วยครุระวิสัยชุดเดียวกันนี้ หากผลึก ออกไปอีกก็ย่อมจะหมายถึงต่อไปอีกว่า เมื่อตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณได้เป็นพระพุทธเจ้านั้น อาจไม่ได้หมายถึงบรรลุพระนิพพานไปด้วยในเวลาเดียวกัน หากแต่เมื่อตอนที่เสด็จดับขันธ ปรินิพพานต่างหากที่พระพุทธเจ้าได้หลุดพ้นจากห้วงสังสารวัฏไปแล้ว

แต่ถึงกระนั้นในที่นี้ไม่ได้ต้องการจะถกเถียงความหมายของนิพพานในพุทธศาสนาแต่อย่างใด¹ สำคัญแต่เพียงว่า ในบริบทของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านนี้ เป็นไปไม่ได้ที่จะละเลย เพราะถือว่าเป็นช่วงรวมตัวอันเป็นเป้าหมายของการเปลี่ยนผ่านเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามก็ดี นิพพานในที่นี้สามารถมีความหมายเท่าเทียมกับ 1 ใน 2 ความหมายของนิพพานตามคคิพุทธศาสนา เถรวาทที่ประกอบด้วย Sopadhisesa Nirvana คือ นิพพานในขณะที่ยังคงมีชีวิตอยู่ซึ่งชั้น (upadanaskandhas) 5 ยังคงดำรงอยู่กับ Nirupadhisesa Nirvana คือ นิพพานที่ซึ่งไม่มีสิ่งใดหลงเหลืออยู่อีก (Stcherbatsky, 1975: 39) ในที่นี้ นิพพานจึงหมายถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าเพราะว่าไม่มีชั้น 5 หลงเหลืออยู่

การที่ในที่นี้ยึดความหมายหลังของนิพพานดังกล่าวนี้มีนัยสำคัญต่อบริบทพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่พระนิพพานของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบันชาติเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะให้เหตุผลว่าทำไมชีวิตเป็นทุกข์ ทำไมจึงต้องหลีกหนีจากห้วงสังสารวัฏ และที่สำคัญก็คือว่า เหตุใดสมณเพศซึ่งเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจึงมีสภาพาวโร ในบริบทของชุดความจริงบนโลกนี้ ขณะที่ที่มีสภาพชั่วคราวในบริบทของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าว

พุทธปรัชญาข้อสำคัญคือ การปฏิเสธอัตตาหรือตัวตนของมนุษย์ “คน” เป็นเพียงชื่อของสภาวะธรรมที่ประชุมกันปรุงแต่งขึ้น (ทวี ผลสมภพ, 2526 : 95) การดำรงอยู่ของปัจเจกบุคคลแท้จริงแล้วเป็นเพียงแต่กระบวนการหรือการประชุมที่เปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางกายและจิต (Nyanatiloka, 1956 : 9) กระบวนการดังกล่าวดำรงอยู่ก่อนการเกิดขึ้นและตายไปของสรรพสิ่ง ด้วยเหตุนี้ความเชื่อในอัตตาหรือตัวตนจึงเป็นแต่เพียงภยาภาพเท่านั้น

สิ่งที่ประชุมกันจนก่อให้เกิดเป็นคนแบ่งออกได้เป็น 5 หมวด ได้แก่ ชั้น 5 อหคณะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 และปฏิจสงมุขปบาท 12 กระนั้น แม้ว่าจะจำแนกออกเป็นธรรมหมวดต่างกัันดังกล่าว ทว่าโดยสาระสำคัญแล้วเหมือนกัน กล่าวคือเป็นการประชุมกันของสภาวะธรรมต่าง ๆ โดยที่สภาวะธรรมดังกล่าวนี้ต่างก็อาศัยเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันตามหลักอิทัปปิจจตา ดังที่สามารถอธิบายภาพรวมโดยสรุปได้จากธรรมข้อปฏิจสงมุขปบาท

ปฏิจสงมุขปบาท คือธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น ชีวิตของสรรพสัตว์ คือปรากฏการณ์ของเหตุผลสืบเนื่องต่อ ๆ กันมา อันเริ่มต้นด้วยอวิชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณและวิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดสภาวะอื่นในทำนองเดียวกันนี้เป็นลำดับไปจนถึงชาติ

¹ ความหมายของนิพพานในพุทธศาสนาเป็นที่ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางทั้งในส่วนของพุทธศาสนา นิกายต่าง ๆ และนักวิชาการพุทธศาสนา โดยที่ยังไม่อาจหาข้อยุติให้กับทุกฝ่ายได้ ทั้งนี้เนื่องจากว่าพระพุทธเจ้าไม่เคยกล่าวด้วยตนเองว่านิพพานหมายถึงอะไร หรือหากจะกล่าวไว้ก็จะเรียบง่ายและธรรมดาที่สุด ความซับซ้อนเกิดจากการตีความและถกเถียงของสาวกในสมัยต่อมาเป็นสำคัญ กระนั้นก็ดีในฐานะที่ชาติภักฎฤทธาเป็นคัมภีร์ในสายพุทธศาสนาเถรวาท ในที่นี้จึงจะขอยึดความหมายของนิพพานตามคคิของนิกายดังกล่าวนี้

เป็นปัจจัยให้เกิดขรรณะอันถือว่าเป็นการสิ้นสุด ด้วยเหตุที่หลักธรรมดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นด้วย อวิชาคือความไม่รู้ จึงจะเห็นได้ว่าสภาวะอื่น ๆ ที่คิดตามมาจึงล้วนแล้วแต่เป็นผลมาจากความไม่รู้ทั้งสิ้น เป็นการยืนยันให้เห็นถึงการไม่มีอยู่จริงของสภาวะต่าง ๆ ทุกสิ่งล้วนถูกปรุงแต่งขึ้นมาจากความไม่รู้ทั้งสิ้น จึงมีสถานภาพไม่ต่างอะไรไปจากมายาภาพ

นอกจากนี้ปฏิจสงฆูปาทยังมีความหมายเดียวกับธรรมข้ออื่น ๆ อีก เช่น อิทัปปัจจยคาถาที่แปลว่าสิ่งนี้เป็นปัจจัยแก่สิ่งนี้ และภวจักรซึ่งแปลว่ากงล้อแห่งภพ หมายความว่าอวิชาเป็นการนำสัตว์ไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ (ทวิ, 2526 : 18) ฉะนั้น ด้วยหลักธรรมข้อต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ใช่แค่เพียงชีวิตคนเท่านั้นที่เป็นเพียงมายาภาพ เป็นเพียงการประชุมกันของสภาวะธรรม หากยังหมายรวมไปถึงการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสากลจักรวาลไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต การกำหนดเป็นมนุษย์ สัตว์ พืช หรือว่าสิ่งของ เป็นเพียงแต่การแบ่งแยกโดยสมมติ เพราะทุกสิ่งดำรงอยู่คือกระแสความเปลี่ยนแปลงกับที่อิงอาศัยกับเหตุทางปัจจัยจนเป็นเครือข่ายที่แยกกันไม่ออก (เนื่องน้อย บุญเนตร, 2537 : 176) พุทธศาสนาถือหลักธรรมข้อดังกล่าวเป็นแก่นปรัชญาของคน และด้วยสังฆธรรมดังกล่าวก็สามารถนำไปสู่การอธิบายถึงความ เป็นทุกข์ของชีวิตในโลกได้ ดังที่พุทธศาสนาอธิบายผ่านหลักธรรมข้อใดลักษณะ อันประกอบ ด้วยอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความทุกข์เกิดจากการที่มนุษย์ไปหลงคิดยึดมั่นถือมั่นอยู่กับความไม่มีตัวตนที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

การกำหนดให้การมีชีวิตบนโลกเป็นทุกข์โดยผ่านอธิบายด้วยหลักธรรมข้อใด ลักษณะที่มีฐานวางอยู่บนหลักปฏิจสงฆูปาท คือ เหตุผลที่รองรับการเห็นชีวิตเป็นทุกข์ เห็นโลกเป็นคั่งขุมมรณ จำเป็นจะต้องออกบวชเพื่อหาทางดับทุกข์นั้นเสียของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบันชาติ ไม่เพียงแต่เท่านั้น ในขณะที่เดียวกัน ความทุกข์ที่เกิดจากการยึดติดในปฏิจสงฆูปาทก็คือตัวอธิบายด้วยว่าเหตุใดการครองสมณเพศที่ถือถือว่าเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจึงมีสถานภาพถาวรในพระชาติหนึ่ง ๆ

จากในปัจจุบันชาติ จะเห็นได้ว่าหลังจากที่พระโพธิสัตว์ตัดสินใจออกบวชแล้วก็บำเพ็ญเพียรเป็นลำดับ ไปจนกระทั่งครั้นรู้พระสัพพัญญุตญาณได้เป็นพระพุทธเจ้า ต่อจากนั้นก็ออกเทศนาสั่งสอนหลักธรรมของคนจนกระทั่งปรินิพพาน ไม่มีการหวนกลับคืนมาใช้ชีวิตเช่นปุถุชนคนธรรมดาในสังคมนมนุษย์โลกอีกเลย หากพิจารณาในกรอบของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจะเห็นว่าช่วงเปลี่ยนผ่านคือการถือครองสมณเพศได้ถูกยึดออกจนกลายเป็นสภาพถาวร เพราะไม่มีการหวนกลับคืนมาสู่โลกก่อนหน้าที่เคยแยกตัวออกไป แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น การจะเข้าใจได้ว่าเหตุใดสภาพชั่วคราวของช่วงเปลี่ยนผ่านจึงแปรมาเป็นสภาพถาวรได้ในลักษณะดังกล่าว เป็นไปไม่ได้เลยหากขาดการพิจารณาพุทธปรัชญาข้อปฏิจสงฆูปาทควบคู่ไปด้วย

ดังที่กล่าวแล้วว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่โลกพระนิพพานก็มีแบบแผนขั้นตอนครบถ้วนทั้ง 3 ขั้นตอนเช่นกัน ต่างแต่เพียงว่าปรากฏอยู่ในชุดความจริงของชีวิตบนโลก

เพียง 2 ชั้นตอนแรก ขณะที่ชั้นตอนที่ 3 ดำรงอยู่ในอีกมิติที่ไม่อาจแสดงให้เห็นได้ การออก
 บวชของพระโพธิสัตว์ก็คือการแยกตัวออกจากสภาพแวดล้อมหรือโลกก่อนหน้าซึ่งในที่นี้ก็คือ
 สังสารวัฏ การถือครองสมณเพศก็คือการดำรงอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านเพื่อจะไปรวมตัวเข้ากับอีก
 โลกหนึ่งซึ่งในที่นี้ก็คือพระนิพพานอันถือว่าพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์

หากยึดความหมายของนิพพานตามคติเถรวาทดั้งข้างต้น การตรัสรู้ได้เป็นพระพุทธเจ้าก็
 ไม่ได้หมายถึงการหลุดพ้นไปจากสังสารวัฏแต่อย่างใด เพราะว่าชั้น 5 ยังคงดำรงอยู่ หรืออีก
 นัยหนึ่งก็คือการประชุมของสภาวะธรรมยังคงดำรงอยู่อย่างครบถ้วน ด้วยเหตุนี้ การดำรงอยู่ใน
 สมณเพศไม่ว่าจะก่อนหรือหลังตรัสรู้ก็ถือว่ายังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน และแม้ว่าสมณเพศจะมี
 ลักษณะของการแยกขาดมาจากโลกก่อนหน้าในหลาย ๆ มิติ ทว่าในมิติหนึ่งสมณเพศก็ยังคง
 ดำรงอยู่ในชุดความจริงของสังสารวัฏ ยังอยู่ในโลกที่เกิดจากการประชุมกันของสภาวะธรรม
 โลกที่เกิดจากการอิงอาศัยกันของเหตุปัจจัยต่าง ๆ และยังคงอยู่ในกระแสของการเปลี่ยนแปลง
 ทั้งทางกายและจิต

ถึงแม้การครองสมณเพศจะยังมีบางส่วนอยู่ในชุดความจริงของสังสารวัฏ แต่ก็ไม่ได้มี
 เจตนาที่จะยืนยันว่าต้องการดำรงอยู่ในลักษณะเช่นนี้ไปตลอด ตรงกันข้าม มันคือความพยายาม
 ที่จะแยกหรือสลัดตัวเองออกมาจากสังสารวัฏให้มากที่สุดเท่าที่ทำได้โดยการปฏิเสธที่จะปฏิบัติ
 ตามกฎเกณฑ์โดยทั่วไปของมัน ไม่ว่าจะเป็นการละจากภพหรือว่าการไม่ถือครองทรัพย์สิน
 ร่วมกันนี้ในการถือครองสมณเพศก็เป็นแค่การปรับสภาพตัวเองให้พร้อมเพื่อที่จะสามารถจูก
 ผนวกรวมเข้ากับโลกหน้าหรือพระนิพพานได้ตามที่มุ่งหวังตั้งใจไว้

แต่ด้วยการที่สมณเพศยังคงอยู่ในชุดความจริงของสังสารวัฏ จึงทำให้ผู้ประหนึ่งว่า
 สถานภาพชั่วคราวในฐานะช่วงเปลี่ยนผ่านของการถือครองสมณเพศได้กลายเป็นสภาพถาวร ทั้ง
 ที่ในความเป็นจริงแล้วมันก็ยังคงเป็นเพียงช่วงเปลี่ยนผ่านที่มีสถานภาพชั่วคราว สถานภาพชั่วคราว
 ดังกล่าวไว้จะถูกกำหนดโดยความที่มีฐานะเป็นเพียงช่วงเปลี่ยนผ่านไปสู่นิพพานเท่านั้น
 หากในเวลาเดียวกันก็ยังถูกกำหนดด้วยพุทธปรัชญาอีกด้วย กล่าวคือ ด้วยหลักปฏิจสงมุปบาท
 ข้างต้น สรรพสิ่งที่ดำรงอยู่เป็นเพียงกระแสของการประชุมของสภาวะธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่
 ตลอดเวลา การที่สมณเพศยังอยู่ในสังสารวัฏ สถานภาพจึงยังคงถูกกำหนดด้วยคุณสมบัติดัง
 กล่าวนี้ด้วย สถานะชั่วคราวและเปลี่ยนผ่านของสมณเพศจึงถูกกำหนดโดยบริบท 2 บริบทด้วย
 กันคือ ของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านกับหลักปฏิจสงมุปบาท

เช่นเดียวกับนิพพานที่สถานภาพถาวรไว้จะถูกกำหนดขึ้นจากการมีสถานะเป็นเพียงช่วง
 รวมตัวแต่เพียงส่วนเดียว หากในเวลาเดียวกันก็ยังถูกกำหนดจากสถานะใน
 พุทธปรัชญาอีกด้วย ทั้งนี้สังสารวัฏคือโลกของการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีจบสิ้น

ขณะที่นิพพานคือการหลุดพ้นไปจากห้วงสังสารวัฏ เป็นสถานที่อันเป็นนิรันดร์ที่ปราศจากการเปลี่ยนแปลง เป็นสภาวะที่ไร้ซึ่งชีวิตและความตาย ด้วยสถานที่แห่งนี้ไม่มีทั้งการเกิดและการตายดำรงอยู่ (Stcherbatsky, 1975: 33)

โลกพระนิพพานจึงมีคุณสมบัติต่างไปจากสังสารวัฏอย่างสิ้นเชิง สังสารวัฏเป็นโลกแห่งการเปลี่ยนแปลง ขณะที่นิพพานไม่มีการเปลี่ยนแปลง สังสารวัฏคือกระบวนการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางกายและจิต ขณะที่นิพพานคือการดับสิ้นของกระบวนการเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้สถานภาพดาวของนิพพานจึงถูกกำหนดจากพุทธปรัชญาควบคู่ไปกับความเป็นช่วงรวมตัวของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน เช่นเดียวกับสถานภาพชั่วคราวของสมณเพศที่นอกเหนือจะถูกกำหนดจากความเปลี่ยนผ่านแล้ว ขณะเดียวกันก็ยังคงถูกกำหนดจากพุทธธรรมข้อปฏิบัติจนูปบาทดั้งข้างต้นอีกด้วย

ด้วยการพิจารณาควบคู่กับพุทธธรรมในลักษณะดังกล่าว ช่วยให้ความหมายของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏ ไปสู่นิพพานในปัจจุบันชาติ ตลอดจนจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้า หรือว่าเทวโลกในอดีตชาติ ที่เป็นการสละชีวิตทางโลกออกบวชของพระโพธิสัตว์กระจำจัดและเป็นที่น่าสนใจมากยิ่งขึ้น เพราะว่าด้วยหลักธรรมข้อใดลักษณะช่วยให้เข้าใจได้ว่าเหตุใดจึงต้องออกบวช ด้วยหลักธรรมข้อปฏิบัติจนูปบาทช่วยให้เหตุผลว่าทำไมสถานภาพชั่วคราวของสมณเพศจึงมีสถานภาพดาวในพระชาติหนึ่ง ๆ ขณะที่ในบริบทของหลักธรรมข้อนี้และขอพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านยังคงมีฐานะเป็นเพียงช่วงเปลี่ยนผ่านที่มีสถานภาพชั่วคราว พร้อม ๆ กันนี้หลักธรรมข้อนิพพานก็ยังช่วย ให้กระจำจัดด้วยว่าเหตุใดเป้าหมายของการเปลี่ยนผ่านจึงอยู่ที่การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และเหตุใดนิพพานจึงมีสถานภาพดาวนอกเหนือไปจากการมีฐานะเป็นช่วงรวมตัวของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏ ไปสู่นิพพานแล้ว

หรือจะว่ากันให้ถึงที่สุดแล้ว พุทธศาสนาก็คือศาสนาแห่งการเปลี่ยนผ่าน มีพุทธปรัชญาว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านเป็นสำคัญ ความเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านตามปรัชญาพุทธไรจะถูกแสดงออกผ่านทาง การถือครองสมณเพศของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบันชาติและอดีตชาติดังที่กล่าวมาแล้วเท่านั้น หากในเวลาเดียวกันการออกบรรพชาในบวรพุทธศาสนาโดยทั่ว ๆ ไปก็คือการแยกตัวจากสังสารวัฏเพื่อเข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่านเช่นเดียวกับที่ปรากฏในอรรถกถาชาคคานั้นเอง

ด้วยเหตุนี้ชีวิตทางศาสนาของบรรดาภิกษุสงฆ์ในศาสนาพุทธจึงมีสถานภาพเป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน อันมีสถานะชั่วคราวในบริบทของปฏิบัติจนูปบาทที่ถือว่าการมีชีวิตอยู่ในสังสารวัฏนั้นไม่เที่ยงแท้ถาวร และยิ่งไปกว่านี้ความเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของสมณเพศไรจะแสดงออกผ่านความหมายของปฏิบัติจนูปบาทเท่านั้น เพราะในขณะที่เดียวกันการถือครองเพศบรรพชิตก็มีคุณสมบัติที่สำคัญ ๆ คล้ายคลึงกับคุณลักษณะ โดยทั่วไปของช่วงเปลี่ยนผ่านอีกด้วย

ด้วยความที่การถือครองสมณเพศมีฐานะเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏ ไปสู่นิพพาน ด้วยเหตุนี้ชีวิตในพุทธศาสนาจึงมีคุณสมบัติสอดคล้องกับคุณสมบัติ

ของผู้เปลี่ยนผ่านหรือช่วงเปลี่ยนผ่านเป็นอย่างยิ่ง คุณสมบัติของพระสงฆ์ย่อมจะคล้ายคลึงกับของพระโทธิสค์ไว้ในพุทธนิทาน ประการแรกเนื่องด้วยพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านดังกล่าวมีฐานะเป็นพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพ (rituals of status elevation) ซึ่ง liminality จะอยู่ที่การ ไน้มลงเบื้องล่างของผู้เปลี่ยนผ่าน พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาแห่งการอ่อนน้อมถ่อมตน (religions of humility) ดังจะเห็นได้จากข้อคำสอนของศาสนาที่มักจะเน้นย้ำในเรื่องของความอ่อนน้อมถ่อมตน ความอดทนอดกลั้น ตลอดจนการปราศจากความต่างในฐานะทางโลก

นอกจากคำสอนของพุทธศาสนาจะเน้นย้ำในเรื่องของการปลดปล่อยจากความแตกต่างทางโลกแล้ว ขณะเดียวกัน ความยากจน การถือพรหมจรรย์ และการไม่ทำร้ายสิ่งใด ก็ยังถือว่าเป็นสาระสำคัญ 3 ประการของชีวิตภิกษุสงฆ์อีกด้วยเช่นกัน (Conze, 1951) ข้อความยากจนจะเห็นได้จากการที่พระเกือบจะไม่มีสมบัติติดตัวเลย อนุญาตให้มีได้แต่เพียงจีวร บาตร เข็ม ลูกประคำ มีดโกน และหม้อกรองน้ำ ตามหลักวินัยจริง ๆ แล้วพระจะต้องไม่มีบ้านหรือที่อยู่อาศัยถาวร จะต้องมีชีวิตในแบบอนาคาริก ส่วนอาหารก็จะได้จากการบิณฑบาตรหรือว่าอีกนัยหนึ่งก็คือการขอทานคนอื่นกิน

การถือพรหมจรรย์เป็นสิ่งที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งของสมณเพศ กฎเกณฑ์เป็นจำนวนมาก และละเอียดได้ถูกวางขึ้นเพื่อป้องกันกริยาของพระต่อผู้หญิงเมื่อพบปะกันขณะบิณฑบาตร การล่วงประเวณีถือว่าเป็นการผิดวินัยอันจะส่งผลให้หมดความเป็นสมณเพศไปโดยทันที การถือพรหมจรรย์จึงเป็นอุดมคติอันยิ่งใหญ่ที่พระจะต้องรักษาเอาไว้ด้วยชีวิต ผู้หญิงกลายเป็นอันตรายที่ถูกคามชีวิตพรหมจรรย์ จำเป็นจะต้องหลีกเลี่ยงอย่างที่สุดดังคติที่ว่าสตรีคือศัตรูของพรหมจรรย์ ซึ่งนัยสำคัญของส่วนนี้ได้รับการกล่าวถึงแล้วในส่วนของ การละจากคามของพระโทธิสค์

ถึงแม้หลักธรรมข้อไม่ประทุษร้ายผู้อื่นที่วางอยู่บนหลักการของกรรมและการเกิดใหม่ กับข้อเมตตากรุณาและรักผู้อื่นนั้นจะไม่ตรงกับคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่านข้อใดข้อหนึ่งเสียทีเดียว แต่ก็ถือว่าไม่ขัดแย้งกับคุณสมบัติข้ออื่น ๆ ในกลุ่ม

ข้อปฏิบัติของพระในพุทธศาสนาจึงสอดคล้องกับคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่านเป็นอย่างยิ่ง โดยคุณสมบัติข้อการอ่อนน้อมถ่อมตนตลอดจนการอดทนอดกลั้นนั้นตรงกับคุณสมบัติข้อการอ่อนน้อมถ่อมตน การเชื่อฟังอย่างเบ็ดเสร็จ รวมไปถึงการยอมรับความเจ็บปวดและทุกข์ทรมาน ความยากจนนั้นตรงกับคุณสมบัติหลายข้อมากนับตั้งแต่การปราศจากทรัพย์สินสมบัติ การปราศจากความต่างเรื่องความมั่งคั่งร่ำรวย จนไปถึงการปราศจากความต่างเรื่องสถานภาพ ส่วนการถือพรหมจรรย์นั้นก็ตรงกับคุณสมบัติข้อการละจากคาม ซึ่งคุณสมบัติของพระอันถือว่าเป็นคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่านนี้ก็เป็นที่ไปในทำนองเดียวกับการบำเพ็ญศกการมีของพระโทธิสค์ในฐานะคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่าน ดังที่ได้แสดงให้เห็นโดยละเอียดแล้วในบทที่ 4 จึงจะไม่กล่าวซ้ำในส่วนนี้อีก

พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านอย่างเห็นได้ชัดไม่ว่าจะพิจารณาจากพุทธธรรมหรือว่าวัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ แต่ก็ยังคงคุณสมบัติของช่วงเปลี่ยนผ่านทั่วไปที่ว่า คุณสมบัติดังกล่าวหาได้เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนาไม่ หากแต่เป็นเพียงเครื่องมือ เป็นเพียงวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายที่อยู่เหนือขึ้นไปอีกทอดหนึ่ง ชีวิตสมณะเพศคือการอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านเพื่อจะได้ปรับสภาวะของคนให้พร้อมที่จะรวมตนเองเข้ากับอีกสภาวะที่อยู่เหนือขึ้นไปอีกซึ่งก็คือนิพพาน และยิ่งไปกว่านี้ข้อปฏิบัติดังกล่าวไ้จะถูกจำกัดให้ปฏิบัติแต่ในหมู่ภิกษุสงฆ์เท่านั้น หากในเวลาเดียวกันธรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการให้ทาน การไม่คิดประเวณี รวมไปถึงข้อเวรข่มระงับด้วยการไม่จองเวร เป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีต้นเค้ามาจากวัตรปฏิบัติของชีวิตทางศาสนาทั้งสิ้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าพุทธศาสนาถือว่าชีวิตและโลกเป็นเพียงแค่ช่วงเปลี่ยนผ่านที่มีสถานภาพชั่วคราวตามหลักธรรมของคนนั่นเอง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

จากการวิเคราะห์ชาติกัฏฐกถาคด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน พบว่าชาติกัฏฐกถาในฐาณะคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยาที่ว่าด้วยแบบแผนขั้นตอนที่พระโพธิสัตว์จะต้องปฏิบัติไปตามลำดับเพื่อจะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า อันประกอบด้วย ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน และสันติเกนิทาน เป็นเช่นเดียวกับพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าที่มีแบบแผนขั้นตอนคล้ายคลึงกับพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านโดยทั่วไปซึ่งประกอบด้วย ช่วงแยกตัว ช่วงเปลี่ยนผ่าน และช่วงรวมตัว กล่าวคือ ทูเรนิทานในพระชาติสุเมธคาบสขณะได้รับพุทธพยากรณ์เป็นนิยตโพธิสัตว์คือช่วงแยกตัวออกจากสภาพแวดล้อมหรือโลกก่อนหน้า หรืออีกนัยหนึ่งคือการแยกออกจากความเป็นนิยตโพธิสัตว์ ด้วยเหตุนี้ช่วงเวลาการบำเพ็ญ ทศบารมีเป็นเวลาสี่อสงไขยแสนกัปหลังได้รับพุทธพยากรณ์ในพระชาติสุเมธคาบสไปจนถึงพระชาติเวสสันดรจึงเป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน ทูเรนิทานจึงเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่มีจุดเริ่มต้นคาบเกี่ยวซ้อนทับกับช่วงแยกตัว อวิทูเรนิทานอันเริ่มจากพระโพธิสัตว์จุติจากสววรรคชั้นกุตติลงมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ออกบวชจนกระทั่งตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ได้เป็นพระพุทธเจ้าจึงเป็นช่วงรวมตัว ขณะเดียวกันก็ถือว่าพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ครบถ้วนทุกขั้นตอนแล้ว ด้วยเหตุนี้สันติเกนิทานที่นับหลังจากการตรัสรู้เป็นต้นไป เสด็จออกเผยแผร์คำสั่งสอนจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพานจึงเป็นช่วงของการปฏิบัติภาระหน้าที่ในฐานะสมาชิกของ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” หรือพุทธวงศ์หลังผ่านพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพได้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าโคตมะแล้ว

แต่ละขั้นตอนของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพนี้แสดงออกผ่านพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ในหลายลักษณะด้วยกัน ช่วงแยกตัวที่เป็นการแยกปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มออกจากสภาพแวดล้อมก่อนหน้านั้นปรากฏผ่านการที่สุเมธคาบสได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่บังกรเป็นสำคัญ เพราะเป็นดั่งการแยกพระโพธิสัตว์ออกจากโลกของนิยตโพธิสัตว์เข้าสู่โลกของนิยตโพธิสัตว์แทน เป็นการแยกเพื่อจะเข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่าน เช่นเดียวกับที่เด็กในเผ่าจะได้รับการคัดเลือกจากผู้อาวุโสของเผ่าว่าคนไหนมีคุณสมบัติครบถ้วนพอที่จะเข้าสู่พิธีกรรมเลื่อนสถานภาพได้หรือไม่ ในเชิงพื้นที่การแยกตัวแสดงออกผ่านการที่เด็กเดินทางออกจากหมู่บ้านไปอยู่ในกระท่อมกลางป่า ชาติกัฏฐกถาแสดงออกโดยการเคลื่อนย้ายโลกหรือสถานะของพระโพธิสัตว์

อย่างไรก็ดีชาติกัฏฐกถาไม่เน้นหรือให้ความสำคัญกับช่วงแยกตัวมากนัก ช่วงแยกตัวถูกกล่าวถึงแต่ในฐานะหลักหมายเพื่อที่จะแยกเข้าสู่ช่วงของการเปลี่ยนผ่านเท่านั้น

หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการได้รับพุทธพยากรณ์เป็นเพียงแต่จุดเริ่มต้น เป็นแค่การปูเรื่องเพื่อที่จะเข้าสู่การบำเพ็ญทศบารมีซึ่งเป็นหัวใจของของชาตักกุฎกตา ในฐานะที่ช่วงเวลาของการบำเพ็ญทศบารมีคือช่วงเปลี่ยนผ่าน การบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์จึงเป็นคั้งคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่านที่แสดงออกถึงความเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของทุเรณิทานอย่างเด่นชัดที่สุด การบำเพ็ญทานบารมีและเนกขัมมบารมีตรงกับคุณสมบัติผู้เปลี่ยนผ่านข้อการปราศจากยศและสถานภาพ การปราศจากทรัพย์ การปราศจากความต่างเรื่องทรัพย์สินและเครื่องแต่งกาย ตลอดจนความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่และความเรียบง่ายที่โดยรวมแล้วหมายถึงการละทิ้งชีวิตทางโลกเป็นสำคัญ ชันติบารมีรวมไปถึงบางนัยของศีลบารมี เมตตาบารมีและอุเบกขาบารมีตรงกับคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่านข้อการยอมรับความเจ็บปวดและทุกข์ทรมาน ตลอดจนนัยของความอ่อนน้อมถ่อมตนและการสยบยอม ปัญญาบารมีซึ่งแม้ตามเนื้อเรื่องจะตรงข้ามกันทว่าโดยความหมายที่แท้จริงหมายถึงการเข้าไปตามได้ปัญหาจากบัณฑิตก็ตรงกับคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่านข้อความโง่เขลาและรวมไปถึงคำสอนอันศักดิ์สิทธิ์

ความเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของทุเรณิทานนี้จะแสดงออกแต่เพียงในส่วนของการบำเพ็ญทศบารมีในอรรถกถาชาดกที่ดีว่าเป็นคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่าน เพราะในภาวะและลักษณะอื่นๆของอรรถกถาชาดกก็สามารถพบคุณสมบัติของช่วงเปลี่ยนผ่านเช่นกัน นั่นคือ การละจากกามกับความเป็น *communitas* ของมหาสมาคมผู้ออกบวชในสำนักพระโพธิสัตว์ ทั้งนี้เนื่องจากว่าครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานที่สุดของสังคมและวัฒนธรรม ขณะที่การผลิตซ้ำครอบครัวแยกไม่ออกจากการมีเพศสัมพันธ์ ในฐานะที่ช่วงเปลี่ยนผ่านเป็นขั้นตรงข้ามของชีวิตทางโลกทางสังคม การมีเพศสัมพันธ์จึงไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ ขณะเดียวกันกับที่ช่วงเปลี่ยนผ่านนั้นเป็นดังช่วงชายขอบที่ประบางและเป็นอันตรายเพราะสามารถถูกทะเลาะหลวงจากภายนอกได้ง่าย กามคุณซึ่งถูกสลัดไปแล้วก่อนหน้านี้จึงจะเป็นอันตรายมากที่สุด เพราะมีแนวโน้มจะกลับคืนเข้ามาใหม่ได้สูง การชี้ให้เห็นโทษของกามคุณโดยผ่านพฤติกรรมร่าเริงระคะของผู้หญิง การทำให้กามเป็นมลภาวะที่เป็นอันตรายจึงเป็นกลไกที่ชาตักกุฎกตาผลิตขึ้นมาปกป้องทุเรณิทานอันเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่ประบางของคน

เช่นเดียวกับ *communitas* ในมหาสมาคมผู้ออกบวชที่เป็นสังคมที่ปราศจากโครงสร้างหรือหากมีก็ในระดับพื้นฐานที่สุด อันตรงข้ามกับสังคมที่วางอยู่บนโครงสร้างและความแตกต่างทั้งนี้ก็เพราะว่าเป็นการรวมกลุ่มของนักบวชที่มีความเท่าเทียมและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เท่าเทียมกันเพราะว่าทุกคนได้สละยศตำแหน่งและทรัพย์สมบัติที่เคยมีจนหมด

สิ้น พวกเขาจึงอยู่ด้วยกันโดยปราศจากสถานภาพและเงินทอง ในกลุ่มจึงไม่มีความต่างเรื่องยศตำแหน่งและทรัพย์สินสมบัติ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในแง่ที่ต่างก็มีเทวโลกเป็นจุดหมายและเชื่อฟังพระโพธิสัตว์อย่างเบ็ดเสร็จเช่นเดียวกับกลุ่มเด็กในกระท่อมกลางป่าที่ต้องอยู่ภายใต้คำสั่งของคนดูแลกระท่อม

การแยกตัวออกจากช่วงเปลี่ยนผ่านเกิดขึ้นนับแต่บนสวรรค์ชั้นดุสิตเมื่อเทวดาแต่ละจักรวาลได้มารวมตัวกันเพื่อขอให้พระโพธิสัตว์จุติไปเป็นมนุษย์เพื่อเข้าสู่ช่วงรวมตัวสัญลักษณ์การแยกตัวปรากฏผ่านการออกบวชของพระโพธิสัตว์ การเดินทางออกจากเมืองแสดงออกในเชิงพื้นที่ การบรรพชาแสดงออกในเชิงสภาวะ ขณะที่การเปลี่ยนเครื่องแต่งกาย การโกนผมคือสัญลักษณ์การแยกตัว การออกบวชจึงเป็นการแยกตัวออกจากช่วงเปลี่ยนผ่านเพื่อเข้าสู่พิธีกรรมรวมตัวอย่างแท้จริง การตรัสรู้ได้เป็นพระพุทธเจ้าจึงถือว่าช่วงรวมตัวได้เกิดขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ ขณะเดียวกันพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าก็เสร็จสิ้นแล้วเช่นกัน เพราะบัดนี้พระโพธิสัตว์ได้กลายเป็นพระพุทธเจ้าโคตมะแล้ว

อย่างไรก็ดีหากพิจารณาเฉพาะอดีตชาติที่เป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันชาติ จะพบพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านอีกลักษณะที่ต่างจากพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า กล่าวคือ เป็นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้า สวรรค์หรือเทวโลกสำหรับในอดีตชาติที่บำเพ็ญเนกขัมมบารมี ขณะที่ปัจจุบันชาติคือพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพาน ด้วยความที่ปัจจุบันชาติเป็นอีกพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านต่างหาก ความหมายของเหตุการณ์จึงต้องเคลื่อนย้ายออกจากบริบทของชาติภพกลายเป็นบริบทของการเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติแทน เหตุการณ์ในปัจจุบันชาติครอบคลุมทั้งอวิทูเรนิทานและสันติเกนิทาน การออกบวชที่เคยหมายถึงการแยกตัวออกจากช่วงเปลี่ยนผ่านก็กลายเป็นช่วงแยกตัวเพื่อเข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่านแทน ขณะที่การตรัสรู้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เคยหมายถึงช่วงรวมตัวเพราะได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ไม่มีนัยสำคัญต่อแบบแผนขั้นตอนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติแต่อย่างใด เพราะการตรัสรู้เป็นแต่เพียงเหตุการณ์หนึ่งภายในช่วงเปลี่ยนผ่านเท่านั้น การสิ้นสุดลงของอวิทูเรนิทานจึงไม่ได้หมายถึงการเสร็จสิ้นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านหากแต่เป็นเพียงการสิ้นสุดช่วงเหตุการณ์หนึ่งเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จากการเสด็จดับขันธปรินิพพาน ไม่มีนัยสำคัญต่อแบบแผนขั้นตอนของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า ก็กลับมีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพาน เพราะว่าเป็นช่วงรวมตัวและเป็นการสิ้นสุดของพิธีกรรมไปด้วยในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าด้วยการ

เสด็จดับขันธปรินิพพานเท่านั้นที่พระโพธิสัตว์ได้แยกตัวออกจากสังสารวัฏอันเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านและรวมตัวเข้ากับนิพพานอันมีสภาพเป็นนิรันดร์

หากพิจารณาเฉพาะช่วงเวลาบนโลกพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านทั้งในอดีตชาติที่เป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีในปัจจุบันชาติจะปรากฏแต่เพียงช่วงแยกตัวกับช่วงเปลี่ยนผ่าน เพราะดูเหมือนว่าช่วงเปลี่ยนผ่านจะแปรสภาพเป็นถาวรด้วยการที่พระโพธิสัตว์ดำรงในสมณเพศจนสิ้นชีวิต ไม่มีการหวนกลับมาใช้ชีวิตทางโลกอีก แต่หากพิจารณาในกรอบของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้าหรือเทวโลกหรือพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพานก็จะพบว่ามีขั้นตอนครบทั้ง 3 ขั้นตอนต่างแต่เพียงว่าช่วงรวมตัวได้เกิดขึ้นในอีกโลกหรือในอีกชุดความจริงที่ไม่อาจแสดงให้เห็นได้ และช่วงเปลี่ยนผ่านในปัจจุบันชาติก็ไม่ได้มีสภาพถาวรดังที่ปรากฏทั้งนี้ก็เพราะว่าความถาวรของมันนั้นวางอยู่บนช่วงเวลาบนโลกซึ่งมีสภาพชั่วคราวหรือเป็นเพียงช่วงเปลี่ยนผ่านเท่านั้น เมื่อพิจารณาในกรอบของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากสังสารวัฏไปสู่นิพพานที่ถูกกำหนดโดยพุทธปรัชญาโดยเฉพาะข้อปฏิบัติสมบูรณ์บาทอีกทอดหนึ่ง

ด้วยความที่ชีวิตและโลกมีสถานภาพเพียงชั่วคราวอีกทั้งยังเต็มไปด้วยทุกข์ มีแต่เพียงการหลุดพ้นจากสังสารวัฏไปสู่นิพพานเท่านั้น ความทุกข์ทั้งหมดจึงจะหมดสิ้นได้ พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาแห่งการเปลี่ยนผ่านในทางธรรมไม่ใช่ทางโลก มีพุทธปรัชญาว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านทางจิตวิญญาณ ไม่ใช่ทางสังคมเพราะเน้นให้ใช้ชีวิตในโลกนี้ตามแบบคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่าน เนื่องจากเห็นว่าการมีชีวิตอยู่บนโลกเป็นเพียงช่วงเปลี่ยนผ่านไม่ถาวร ด้วยเหตุนี้ทั้งการบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์โดยเฉพาะในพระชาติที่บำเพ็ญเนกขัมมบารมีในทูเรนิตาน การเสด็จออกบรรพชาและดำรงสมณเพศในปัจจุบันชาติ รวมไปถึงการถือครองสมณเพศของพระสมณะในบวรพุทธศาสนา จึงล้วนแต่เป็นการปฏิบัติตัวให้สอดคล้องกับความเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของโลกและชีวิต เป็นการปรับสภาพตนเองให้พร้อมเพื่อจะได้รวมตัวเข้ากับ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” สวรรค์หรือเทวโลก และนิพพานเป็นสำคัญ

ข้อเสนอแนะ

ในฐานะที่วรรณคดีเปรียบเทียบหมายถึง “การศึกษาปรากฏการณ์ทางวรรณกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด ... โดยประสานกันกับวิชาการด้านสติปัญญาแขนงอื่น...” (Aldridge อ้างใน สุธา ศาสตร์, 2525: 2) การอาศัยศาสตร์แขนงอื่นมาเป็นแสงส่อง มาเป็นแนวทางในกรศึกษาวรรณคดีจึงเป็นสิ่งสมควรกระทำ เช่นเดียวกับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ที่เป็นการศึกษาและทำความเข้าใจชาดกกุฎกถาไม่ใช่จากตัวชาดกกุฎกถาเพียงลำพัง ไม่ใช่ผ่านการ “แปลงเสียง” ของชาดกกุฎกถา

แต่เพียงใดๆ หากแต่ผ่านการ “สนทนา” หรือปะทะประสานกันกับทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน อันเป็น “คู่สนทนา” ที่โดยตัวของมันก็จะช่วยให้เข้าใจชาติกฤษฎีกาได้ในอีกมุมหนึ่ง หรือในทางกลับกัน การ “สนทนา” กับชาติกฤษฎีกาก็จะช่วยให้เข้าใจพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านได้ในอีกลักษณะเช่นกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง การวิเคราะห์ชาติกฤษฎีกาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยา สัญลักษณ์คือความพยายามที่จะ “อ่าน” หรือ “มอง” ชาติกฤษฎีกาในฐานะพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านอันเป็นสาขา ท่าทีตลอดจนระยะทางที่ต่างไปจากความคุ้นเคยของประเพณีทางปัญญา ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะ “รู้จัก” และ “เข้าใจ” ชาติกฤษฎีกาในสถานภาพและความหมายที่ค้ำออกไปจากเดิมเป็นสำคัญ

แต่ถึงกระนั้น การประยุกต์ทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์เพื่อการศึกษาชาติกฤษฎีกาในที่นี้ก็มีลักษณะเฉพาะเพราะเป็นการละเมิด (transgress) ความต่างในระดับและชุดความจริงของตัวบทระหว่างอันเป็นที่มาของทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ กล่าวคือ ทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านสร้างขึ้นจากประสบการณ์ภาคสนามโดยตรงหรือจากงานชาติพันธุ์วรรณนาอันเป็นบันทึกภาคสนามของนักมานุษยวิทยา ทฤษฎีจึงสร้างขึ้นจากความจริงเชิงประจักษ์ สร้างขึ้นจากพิธีกรรมที่มีชีวิตโลดแล่นอยู่จริงๆ ขณะที่ชาติกฤษฎีกามีสถานภาพทางตัวบทโน้มเอียงไปในทางเรื่องแต่งมากกว่า สร้างขึ้นจากความเชื่อและจินตนาการมากกว่าจะเป็นประสบการณ์ชีวิตจริง การประยุกต์ทฤษฎีในที่นี้จึงเป็นการก้าวข้ามความจริงระหว่างตัวบทอย่างเด่นชัดและโดยเจตนา

ทว่า การละเมิดดังกล่าวนี้จะทำให้วิทยานิพนธ์ผิดที่ผิดทาง (irrelevant) หรือผิดพลาดคลาดเคลื่อนเพราะจุดหมายหลักคือ การ “อ่าน” ชาติกฤษฎีกาในฐานะพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านมากกว่าจะแสดงให้เห็นว่าชาติกฤษฎีกาคือพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านโดยตัวของมันเอง อีกทั้งยังไม่ได้เป็นการพิสูจน์จริงหรือเท็จของทฤษฎี เพราะว่าเป็นที่นี้ทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านมีฐานะเป็นเพียงเครื่องมือในการวิเคราะห์ (analytic tool) เพื่อทำความเข้าใจและอธิบายชาติกฤษฎีกาในแง่มุมหนึ่ง แต่เพียงเท่านั้น ด้วยเหตุนี้การวิเคราะห์ชาติกฤษฎีกาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์จึงเป็นไปได้เพราะว่าเป็นปฏิบัติการเชื่อมโยงในระดับตัวบทอันเป็นโครงสร้างหรือระบบสัญลักษณ์ที่เป็นเสมือนภาพแทน (representation) ของแบบแผนโครงสร้างความคิดบางประการ ภูมิหลังหรือที่มาของตัวบทไม่ว่ามาจากประสบการณ์โดยตรงหรือว่าด้วยจินตนาการจึงไม่มีความสำคัญมากไปกว่าระบบสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ภายใน (แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าวิทยานิพนธ์เดินตามแนวสกุล Structuralism) ซึ่งการวิเคราะห์ชาติกฤษฎีกาด้วยทฤษฎีและพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านก็กระทำในระดับสัญลักษณ์นี้เป็นหลัก

ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจึงยังท้าทายปริมณฑลความรู้ต่างๆ อีกมาก โดยเฉพาะวรรณคดีเปรียบเทียบที่ยังสามารถเปิดสมรภูมิหรือแนวรบทางปัญญาได้ไม่สู้จบสิ้นไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์โธริสตัวจรรยาเล่มอื่น หรือว่ากับพระโธริสตัวองค์อื่นๆ พร้อมกันนี้พุทธปรัชญาและ

การบรรพชาของภิกษุสงฆ์ก็น่าจะมีส่วนร่วมสนทนากับพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน โดยเฉพาะและอย่าง
ละเอียดเช่นกัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย